

хоч і не глибоко, але порушувалося питання голоду, а це вже причина для відмови цензури; по-третє, І.Карпенко-Карий, який добре знав закони сцени, убачав у ній брак драматичного руху. Всі ці причини і спровокували цілковите забуття тексту п'єси на ціле століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лист І.Тобілевича (Карпенка-Карого) до С.Єфремова від 5 грудня 1902 р. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 433. – С. 4.
2. Лист І.Тобілевича (Карпенка-Карого) до С.Єфремова від 7 грудня 1902 р. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 434. – С. 2.
3. Лист І.Тобілевича (Карпенка-Карого) до С.Єфремова від 27 червня 1903 р. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 436. – С. 2.
4. Лист І.Тобілевича (Карпенка-Карого) до С.Єфремова від 28 липня 1903 р. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 438. – С. 3.
5. Тобілевич-Кресан М.І. Мій батько. До 50-річчя з дня смерті Івана Карповича Тобілевича. / Літературна газета. 13 вересня 1957 р., № 72. – С. 3.
6. Цибаньова О. Літопис життя і творчості І.Карпенка-Карого (І.К.Тобілевича). – К.: Дніпро, 1967. – С. 3–451.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бронза Світлана Миколаївна – аспірантка Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми розвитку української драматургії кінця XIX – початку XX століття, творчість І.Тобілевича (Карпенка-Карого).

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС У РОМАНАХ В. ВИННИЧЕНКА 1930–40-Х РР.

Марина ВАРДАНЯН (Кривий Ріг)

У статті досліджується психоаналітичний дискурс романів В. Винниченка «муженського циклу», який виявляється у сублимації, ідентифікації з персонажами, едіповій конфліктності, у тлумаченні масової психології, сновидіння, неврозу.

Ключові слова: сублимація, едіповий комплекс, проблема масової та елітарної свідомості, сновидіння, невроз.

The article investigates the psychoanalytic discourse of V. Vynnychenko's novels of «tuzhen cycle», which appears in sublimation and identification of the characters, in Oedipus' conflict, and in mass psychology, dreams, neurosis interpretation.

Key words: sublimation, Oedipus complex, the problem of mass and elite consciousness, dreams, neurosis.

В. Винниченко – особистість зі складним, багатим, контрверсійним духовним життям. Його підхід до аналізу людської психіки в українській культурі на початку XX століття пов'язували з теоріями З. Фрейда. У своїй ранній творчості письменник торкався питань інстинктів, дітонародження,

кохання і статевих стосунків. У період т. зв. «муженського сидіння» (1934–1951) В. Винниченко створює романи «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Нова Заповідь», «Слово за тобою, Сталіне!», у яких також не обходить увагою психоаналітичне вчення. За слушним спостереженням Г. Сиваченко, митець «сприймав психоаналіз як своєрідний світогляд, за яким відповідь на всі питання можна отримати з глибин власного несвідомого» [7, с. 149].

Психоаналітичний дискурс у романах В. Винниченка 1930–40-х рр. простежується в таких головних моментах: сублимації як перенесення прагнень у духовну сферу; ідентифікації з деякими персонажами; едіпового комплексу як механізму формування «мужності»; тлумаченні феномена масової психології, сновидіння, стану неврозу; мотивах «свідома / несвідома» жінка як наслідок непростих стосунків з матір'ю.

У психоаналізі під сублимацією розуміють перетворення сексуальної енергії в духовно-творчу. Літературні твори, як наголошував Я. Потканський, «є спробою вираження центральної фантазії митця» [6, с. 298]. Незадоволеність В. Винниченка дійсністю почасти була пов'язана із самотністю, штучним усуненням його з літературного процесу, з нереалізованими політичними амбіціями та особистою драмою письменника. Звертаючись до світу фантазії, він задовольняв свої прагнення продукуванням утопійних моделей світоустрою. Винниченків міф пов'язаний з ідеєю створення «нового раю», розбудовою справедливого соціального світу на засадах конкордизму, колектократії. Структура його творів указує на прихований зміст про пришестя нового Месії, який несе людству нові скрижалі. Пропонуючи новий, інший світ, він ідентифікував себе із Творцем.

Імплицитною формою вираження реального автора є персонажі так званого «старшого покоління» (батьки), які передають свій досвід і знання «молодшим» (синам). За З. Фройдом, усі художні твори по суті є «егоцентричними розповідями», тобто мають героя, який стоїть у центрі уваги і є проекцією самого митця [11, с. 113]. Проекціями самого В. Винниченка є Клод Бартел, Едуард Вольвен, професор медицини Матур («Лепрозорій»), Жак Ленуар і Жан Рульо («Нова Заповідь»), Сергій Іваненко («Слово за тобою, Сталіне!»). Образ же Івонни з «Лепрозорію» є проекцією ненародженої дитини В. Винниченка, психобіографія якого виявляє пошук інтелектуальної жінки, вибір якого був пов'язаний з жінкою єврейської національності (Н. Зборовська) та спрямований на особисту драму митця, що втратив свого новонародженого сина і більше не міг мати дітей.

Через образ письменника Клода Бартеля відчутна проекція постаті Винниченка-письменника, що є ідентифікацією на духовному рівні з домінантами мудрості й послідовників, батько Едуард Вольвен – це проекція постаті В. Винниченка в побуті в «Закутку», на його краще самопочуття завдяки конкордизму, пошуки свідомої жінки-матері та дитина, що є ідентифікацією на фізіологічному рівні з домінантами здоров'я,

родинне щастя. З образом професора Матура пов'язана ідентифікація В. Винниченка з ученим, автором концепції про глибоку недугу людства.

На образи оборонців колектократії Жана Рully й Жака Ленуара проектується самокатування і саможертвність В. Винниченка, що пов'язано із невдалою політичною кар'єрою. З їхньою смертю актуалізується поняття смерті для нового світу. Ототожнюючи себе з Пророком, який гине, віддає себе на пожертву в ім'я свого народу, автор тим самим відводить собі місію «учителя» людства, який несе йому «нову заповідь» життя. На образ Степана Іваненка проектується сповідальність В. Винниченка, яка пов'язана із роздумами про зраду і спокуту, із відповідальністю перед українським народом за спаплюжені мрії митця-політика сталінсько-більшовицькою системою.

Через одне з ключових понять фрейдівського психоаналізу – едіпового комплексу в романах 1930-40-х рр. простежується формування «мужності» як духовності людської особистості й «національної мужності». Засвоюють досвід своїх попередників, синтезують його та утверджують нову форму мужності Івонна Вольвен («Лепрозорій»), Панас Скиба («Нова заповідь»), Маруся Іваненко («Слово за тобою, Сталіне!»), які відповідають образам «культурних героїв»: захоплюються просвітництвом, здатні втілити ідею «гармонії», прагнуть побудувати «новий рай», створити справедливий світ на засадах конкордизму, колектократії.

Формування коду мужності Івонни Вольвен пов'язане з її народженням і вихованням. Після раптової смерті матері вона росла з братами. За психоаналітичною теорією, через смерть матері в Івонни не відбулася посиленна ідентифікація з її образом, не зміцнилося і не завершилося становлення жіночості, фемінного. Дівчина ідентифікує себе не з матір'ю, а з батьком, зміцнюючи чоловічі (мужні) риси свого характеру. Саме ідентифікація індивідуума з батьком, за З. Фрейдом, спричинює виникнення «Я-ідеалу», що «відповідає всім вимогам, які висувуються до вищого начала у людині» [8, с. 860]. Ідентифікація з чоловічим началом Івонни пов'язана з втіленням у життя теорії «рівності чоловіка і жінки». Героїня формує програму конкордизму й переростає свого «непослідовного вчителя» Матура, який виклав теорію дизкордизму. Таким чином, у сюжеті роману втілюється мотив конфлікту, пов'язаного з витісненням «батька» (в особі Матура) «сином» (в особі Івонни), у результаті чого утверджується нова форма мужності. Івонна постає як своєрідний образ митця, бо її покликанням стає вносити елемент гармонії в дизгармонію світу.

Українець і комуніст Павло Скиба як символічний «молодий син» синтезує досвід «батька» французького реформатора, носія ідеї колектократії Жана Рully, символічна смерть якого призводить до хаосу й сум'яття. «Романтичний голос батька» почутий «модерним сином», який і розбудує «новий рай». З образом Скиби пов'язана віра в духовну мужність і національне відродження.

Маруся Іваненко засвоює досвід архетипного національного батьківства (яким у творі є Т. Шевченко). Ідентифікація з батьком, за психоаналітичною теорією З. Фрейда, формує риси характеру мужності. Тим самим несвідоме витісняється (її роль інженю) й під впливом батьківської фігури («передати мій досвід, моє знання») формується Над-Я, що відповідає за культуру, синтезується батьківський досвід. Донька як інтелектуальна, свідомо жінка, переймаючи досвід батька, стає носієм елітарної свідомості. Саме такі свідомі жінки, на думку автора, мусять продовжити національний рід (народити модерносильних синів).

Опертя на національні традиції та європейська освіченість є запорукою відродження нації, появи нових українців, здатних збудувати нову державу. У такий спосіб розглядається й формування символічної національної мужності. Конфлікт розв'язується через пошуки «батькового коду мужності українського характеру» (Н.Зборовська). Сталін проектується як «чужорідне батьківство», носій варварства, що формує «несвідому масову людину», особистість-маргінала (Леонід, Вася Семечкін). На протигагу сталінсько-ленінському як «батьківському замінику чужого світу» (Н.Зборовська) образ Т. Шевченка постає уособленням архетипного національного батьківства, носієм елітства (українства, аристократизму), законодавцем і батьком державності, переймаючи досвід якого, «сини» формують мужній характер, що має привести до розбудови власної Державності.

У світлі вчення З. Фрейда можна розтлумачити проартикульовані В. Винниченком проблему масової та елітарної свідомості («Вічний імператив»), сновидіння («Лепрозорій»), стан неврозу («Слово за тобою, Сталіне!»).

З. Фрейд у праці «Психологія мас і аналіз людського Я» для з'ясування масової психології вживає поняття лібідо, а «формулу лібідозної конституції маси» виводить з едіпового комплексу, зокрема ідентифікації [8, с. 805]. У «Вічному імперативі» масова психологія відтворюється в сценах прилюдного виступу короля Франсуа III, який тлумачить феномен проводирів та «обожнення» їх масами, виходячи з «авторського права»; у сценах паніки натовпу після втрати своїх ідеологів; в осмисленні Морісом Бреном впливу маси на «душевне життя» окремої особистості, що пов'язане з афективними зв'язками в масі.

До роману «Лепрозорій» автор уводить сновидіння Івонни, яке є реакцією на враження дня (самогубство Клер) і завдяки якому вона приймає рішення створити програму конкордизму. Психічним подразником сновидіння Івонни є невдоволене бажання, яке в неї виявляється в бажанні знайти «вихід із прокажельні», поверненні відчуття радості, внутрішньої гармонії. Задоволення бажання становить зміст її сновидіння, у якому акцентними є три образи: лісу, сонця, собаки. Образи лісу, сонця вмотивовуються у сновидінні Івонни як враження від розповідей Матура про «загублений рай» та як спогади героїні з минулого, у яких відтворена

ідилічна картина її єднання з природою. У такому природному середовищі Івонна відчувала себе щасливою, тому в її сновидінні розкривається думка «гармонізації людини з природою», а бажання повернення до свого первісного стану виконується у формі «галюцинаторного переживання» відчуття щастя. Соматичним джерелом подразнення сновидіння Івонни є нервові подразнення від «водопровідної рури», звуки якої уві сні Івонни розкриваються через «гарчання собаки» і від якого вона прокидається. Саме з пробудженням Івонна відчула: «Ніякого неспокою, замішання, розгардіяшу в моїй душі вже не було» [1, 30]. З позиції фрейдівського психоаналізу, ця зміна внутрішнього стану героїні пояснюється таким чином: «Вночі непомітний для нашої свідомості весь матеріал спогадів та уявлень може зазнавати значних змін» [10, с. 175]. Своє сновидіння та зміну у внутрішньому стані героїня пов'язує з дією підсвідомості.

Через образ Катерини Семенівни зі «Слова за тобою, Сталіне!» В. Винниченко відтворює вплив суспільних процесів на розвиток травматичних неврозів. Учений Сергій Іваненко як психоаналітик діагностує хворобу Катерини Іваненко: «Коли вже раз нервова система піддалась тому жаху і примусила когось піти на таке злочинство, то вона йому вже більше не дасть визволення. Від самої згадки про ті муки вона сповнює все єство людини таким жахом, що губиться всяка воля до опору» [2, с. 252]. За З. Фрейдом, травматичні неврози, що виникають під час воєн, страшних життєвих катастроф, мають явні ознаки того, що в їхній основі лежить фіксація на моменті травми. Ця фіксація на певному відрізку свого минулого не дає змогу людині звільнитися від нього й тому теперішнє, та майбутнє залишаються їй чужими [9, с. 273–274]. Акцент на тому, що Катерина Семенівна «застряла на травмі», залишилась душею в минулому, робиться ще на початку твору: «А я все не можу забути Харкова, все мені раптом згадується той день (...), як мене муч...» [2, с. 100]. Сильні афективні переживання спричинили стан напівбожевілля Катерини Семенівни, що відтворено через її «чудні очі» та мовлення, наближене до плину свідомості.

Винниченкознавці неодноразово наголошували, що для творчості письменника притаманна тенденція негоції зображення образу матерів (В. Агеєва), обігравання мотиву «несвідома матір» і «випадковий син» (Т. Гундорова). В. Панченко витоки такого ставлення до матері зумовлює психобіографією письменника. Вивчаючи епістолярій В. Винниченка з батьками, дослідник акцентував, що в листах до матері Євдокії Винниченко відчутна «якась прохолода», «тінь між сином і матір'ю» [5, с. 13–14]. Цей біографічний факт, на думку дослідника, мав відбиток у творах В. Винниченка (роман «По-свій»). В. Марко підкреслював, що «в основі нестандартних жестів В. Винниченка були травми дитинства, внаслідок яких склалися непрості взаємини з матір'ю» [4, с. 135]. Цей момент, за припущенням Н. Зборовської, зумовив страх В. Винниченка перед

«несвідомим материнством» та пошуки свідомої інтелектуальної жінки як у реальному житті, так і в творчості [3, 264]. У дійсності це були мати Євдокія і кохана дружина Розалія Яківна. У творчості він проектував такі типи «несвідомих матерів» та ідеал аристократичної жінки як Рита і Сніжинка («Чорна пантера і Білий Медвідь»), Клавдія й Біла Шапочка («Записки Кирпатого Мефістофеля»), Крістіна й Сімона («Вічний імператив»), Івонна («Лепрозорій»), Катерина Семенівна й Маруся («Слово за тобою, Сталіне!»).

Катерину Семенівну зі «Слова за тобою, Сталіне!» зображено непривабливою й дворушною крізь погляд чоловіка. Вона як мати не має духовного зв'язку зі своїми дітьми, котрі мають бути відповідальними за долю нації. Негативне ставлення до образу Катерини Семенівни як «несвідомої матері» переноситься й на сина Леоніда, який не отримав духовного зв'язку з матір'ю, тому постає як тип «нової радянської людини» – homo totalitaricus. Образ Леоніда розкодовується як «несвідомий модерний син». Ставлячи вимоги партії як «чужорідної ідеології» вище за родинні, він утрачає зв'язок із національним «батьківським кодом мужності». Тому слушними є зауваження Н. Зборовської про те, що «страх свідомого батька перед таким несвідомим модерним сином у творчості В. Винниченка виявився пророчим» [3, с. 276]. Через образ Леоніда простежується позиція автора стосовно кризи маскулінної культури.

Підсумовуючи сказане, додамо, що життя і творчість В. Винниченка дає безліч підстав для психоаналітичного дослідження. Психоаналіз – ключ до психології творчості В. Винниченка, до розкриття прихованих аспектів у його текстах, до осмислення моделі світу, особистого міфу про гармонію всесвіту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. Лепрозорій // Вітчизна. – 1999. – №5–6. – С. 20–80.
2. Винниченко В. Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна Пантера і Білий Медвідь». – К., 1999. – 440 с.
3. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. – К., 2006. – 504 с.
4. Марко В. Стежки до таїни слова. Літературознавчі й методичні студії. – Кіровоград, 2007. – 264 с.
5. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. – К., 2004. – 288 с.
6. Потканський Я. Психоаналіз у літературознавчих дослідженнях // Література. Теорія. Методологія. – К., 2006. – С. 292–312.
7. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріанський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст. – К., 2003. – 280 с.
8. Фрейд З. Я и Оно: Сочинения. – М.; Харьков, 2006. – 864 с.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – СПб, 2007. – 480 с.
10. Фрейд З. Толкование сновидений. – СПб, 2006. – 512 с.
11. Фрейд З. Поет і фантазування // Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 2002. – С. 109–116.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Варданян Марина Володимирівна – кандидат філологічних наук, помічник ректора Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: проблеми літературного процесу 1920-50-х рр.

ПАРОДІЙНА СТИХІЯ П'ЄСИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «МОЛОДА КРОВ»

Наталія ВІННИКОВА (Київ)

У статті досліджуються пародійні риси п'єси Володимира Винниченка "Молода кров". Розглянувши історію дослідження цього питання, подано аналіз пародійності ідейно-тематичного спрямування, сюжету та образної системи твору.

Ключові слова: пародійність, природа пародійної стихії, комізм, іронія, сатира.

In the article the parody lines of play "Young blood" by Volodymyr Vynnychenko are probed. Analysis of parody of ideologic thematic direction, of the plot and imaginative system of the work is given, considering history of research of this question.

Key words: parody, mock disaster nature, humor, irony, satire.

На межі ХІХ – ХХ століть українська література відчувала гостру потребу естетичних переорієнтацій, до якої призвели, з одного боку, відроджувальні національні процеси, а з іншого – тісніші контакти з Європою. Українська драматургія межі століть теж зазнавала змін: закінчувалася діяльність класиків нової української літератури й, зокрема, корифеїв українського театру, розпочиналися нові інтерпретації реальності, а головне – змінювалися критерії та цінності. У такій ситуації В.Винниченко намагався не лише осмислювати й оцінювати дійсність, а ще й прогнозувати хід її розвитку. Його п'єси сприяли модернізації українського театру та виведенню його на європейський простір.

У 1913 р. В.Винниченко написав п'єсу "Молода кров", яку обрано об'єктом дослідження нашої статті. Того ж року цей твір був надрукований у журналі "Дзвін". Уже тогочасна критика визнала п'єсу як таку, де "...автор сміливою рукою розкриває (...) завісу і показує, яка справді безодня лежить у відносинах поміщицького кола і селянського, показує, оскільки здеморалізоване наше селянство, принаймні частина його, тою культурою міста, яка, як найлютіша пошесна хвороба, калічить його душу" [1, с. 284].

Були й недосить схвальні оцінки. Так, Ю.Смолич зазначав, що "Молода кров", як і більшість комедійних творів письменника, відзначається "грубою ідеологічною конструкцією, примітивним натуралізмом та схематичністю персонажів" [5, с. 159]. А М.Євшан назвав п'єсу "драматизовано аферою", темою для гуморески, зовсім не вартою того, щоб її розводили на чотири дії" [3, 2 с. 87].

Деякі літературознавці звертали увагу на присутність пародійності в жанровій структурі "Молодої крові". Так, Ю.Смолич припускає, що п'єса